

Lectio praecursoria¹

Erna Törmälehto

Arvoisa kustos, kunnioitettu vastaväittäjä, hyvä yleisö.

Jokaisen perustarpeisiin kuuluu tarve tulla kuulluksi, kohdatuksi, nähdyksi ja huomioiduksi. Tutkimukseni teoreettisena viitekehystenä toimiva tunnustussuhdeteoria, jonka kulmakiviä ovat rakkaus, kunnioitus ja arvostus toisia kohtaan, perustelee tätä tarveitamme niin aikuisten kuin lastenkin osalta.

”Lapsissa on tulevaisuus” on jo vanha sanonta ja kulunutkin klisee, mutta siinä on totuuden siemen. Lasten hyvinvointi vaikuttaa siihen, millaiseksi tuleva yhteiskuntamme muodostuu. Lapsuus rakentaa perustukset aikuisuudelle. Sekä lasten hetkellisen että tulevan hyvinvoinnin kannalta on olennaista tietää, mikä on lasten näkemys omasta voinnistaan. Kysymys onkin, tiedämmekö me, miltä lapsista tuntuu, onko heillä hyvä olla.

Suurin osa lapsistamme saakin riittävän hyvää huolenpitoa ja voi hyvin. Kuitenkin myös he tarvitsevat kohtaamista ja kuulemista, jotta heidän myönteisyytensä ja onnistumisensa tulisi näkyväksi ja tunnustetuksi ja heidän hyvinvointinsa kantaisi pitkälle. On syytä muistaa, että osa lap-

¹ Törmälehto, Erna 2021. Vanhemmat ja opettajat lasten tunnetilojen tunnistajina. Tampere University Dissertations – Tampereen yliopiston väitöskirjat Vol. 503. Tampere: Tampere University. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-2174-1> (Väitös 10.12.2021, Tampereen yliopisto, Porin yksikkö.)

sista voi myös pahoin. Lasten pahoinvointi on kuluneen syksyn aikana ollut muutamaan otteeseen päivän uutisaihe.

Kouluterveyskyselyjen mukaan 10–20 prosenttia lapsista kokee usein pahaa oloa. Lasten ja erityisesti tyttöjen ahdistuneisuus on lisääntynyt korona-aikana. Myös yksinäisyyden kokemus on yleistynyt tytöillä. Noin joka neljäs kouluterveyskyselyyn vastannut tyttö tunsi itsensä yksinäiseksi melko usein tai jatkuvasti. Pojista yksinäisyyttä koki viime keväänä 10 prosenttia. (Aalto-Setälä, Suvisaari, Appelqvist-Schmidlechner & Kiviruusu 2021.) Syksyn aikana on korostunut erityisesti tyttöjen pahoinvointi, mutta hiljattain tiedotettiin kansainvälisestä tutkimuksesta, jossa oli mitattu nuorten käytöshäiriöitä ja päihteiden käyttöä, joista ei niinkään ole suomalaisessa nuorisotutkimuksessa uutisoitu (Pöyhtäri 2021). Tutkimuksen mukaan pojista aivan yhtä suuri osuus voi huonosti kuin tytöistä, kun otetaan huomioon ne alueet, joilla pojat oireilevat. Olemme saaneet kuulla myös köyhyydessä elävien lasten kokemuksista. Lisäksi kouluterveyskyselyn mukaan lähes 40 prosenttia yläkoululaisista kokee, ettei opettajaa kiinnosta, mitä heille kuuluu (Kouluterveyskysely 2021).

Mielenkiintoni kohteena on, tuleeko lapsi nähdäkseni. Tutkin aihetta lasten tunnetilojen tunnistamisen kautta. Kiinnostukseni aiheeseen juontaa alun perin omista äitinä olemisen kokemuksistani, myöhemmin lastensuojelun sosiaalityössä haavoittuvassa asemassa olevien lasten työntekijänä toimimisesta ja lisäksi terapeuttina työskentelemisestä. Liian usein lapset ja nuoret eivät rohkaistu kertomaan omille vanhemmilleen, opettajilleen tai ammattiauttajilleen, jos heillä on huolia tai jos he kaipaivat tukea. Olen monesti joutunut hämmentymään siitä, kuinka terapiasuhteissakin – ikään kuin vain sattuman kautta – on syntynyt tilanteita, joissa nuoret ovat rohkaistuneet kertomaan minulle traumaistaan odotettuaan pitkään oikeaa, riittävän luotettavaa ja turvallista hetkeä. Odotteluun on voinut mennä useita vuosia, vaikka nuori olisi ollut jo pitkään terapiassa tai muun auttamisinstituution piirissä.

Miksi sitten olen valinnut vanhemmat ja alakoulun luokanopettajat tutkimuskohteekseni? Siksi, että he ovat eniten lasten kanssa tekemisissä jakaen lasten päivittäisen arjen. Oletan, että heillä on parhain tieto lapsesta. Sosiaalityössä turvaudutaan pääsääntöisesti juuri lasten vanhempien ja heidän opettajiensa antamaan tietoon lasten tilanteesta. On syytä tietää, kuinka luotettavaa heiltä saatu tieto on. Opettajien odotetaan ja oletetaan tietävän paljon oppilaidensa tilanteesta, mutta mahdollistaa-

ko opetustyö heille niin yksilöllisen ja avoimen vuorovaikutussuhteen luomisen oppilaisiin, että lapset kokisivat turvalliseksi kertoa huolistaan opettajalleen.

Tutkimuksellani haluan edistää ymmärrystä lasten subjektiivisten kokemusten tunnistettavuudesta. Tutkimukseni paikantuu sosiaalityön tutkimukseksi, mutta siinä näkyy leikkauspintoja lastenpsykiatriaan, psykologiaan, sosiaalipsykologiaan, kasvatustieteeseen ja filosofiaan. Sosiaalityö nähdään pitkälti ihmissuhdetyönä, erityisesti tunnetyönä, jossa tarvitaan psykologista ja sosiaalipsykologista näkökulmaa. Ihmissuhteiden tarkastelu erityisesti auttamissuhteessa on sosiaalityön ydintä. Sosiaalityön käytännöissä korostetaan ammatillisen osaamisen perustuvan tunteiden tunnistamiselle ja tulkinnalle. Tutkimukseni tarkastelee aikuisen ja lapsen välistä suhdetta tunteiden tunnistamisen osalta.

Ymmärrys ihmisen toiminnasta ja siihen vaikuttavista tekijöistä luo pohjaa sosiaalityön käytäntöjen tutkimiseen. Sosiaalityössä painotetaan lasten äänen kuulemistä. Vaikka lapsen kuuleminen on sosiaalityössä jo laajasti tiedostettu ja omaksuttu, ei ole tietoa siitä, miten siinä onnistutaan. Saavatko lapset oikeasti äänensä kuuluviin? Tutkimuksessani on kyse siitä, mitä lasten tunnetiloja vanhemmat ja opettajat tunnistavat ja mikä tunnetilat jäävät vuorostaan tunnistamatta.

Väitöskirjassani tarkastelen noin tuhannen 5.–6.-luokkalaisten lapsen, heidän vanhempansa ja opettajansa arvioita lapsen tunteista ja käyttäytymisestä. Tutkimus on kyselylomaketutkimus. Lapset, vanhemmat ja opettajat täyttivät samansisältöisen Vahvuudet ja vaikeudet -lomakkeen. Siinä on sekä tunnetilaan liittyviä väittämiä, kuten ”jännitän uusia tilanteita” tai ”olen usein onneton”, että käyttäytymiseen liittyviä väittämiä, kuten ”tap-pelen usein” tai ”tarjoudun auttamaan, jos joku loukkaa itsensä”. Määrittelen tunnetilan käyttäytymisen taustalla vaikuttavaksi ilmiöksi, jolla tarkoitan sitä, että väittäminen ”tappelen usein” voi kuvata esimerkiksi lapsen vihasutumisen tai rauhattomuuden tunnetta.

Vertaan lasten, vanhempien ja opettajien tekemiä arviointeja keskenään neljässä lasten tunnetilassa, jotka ovat rauhattomuus, ahdistava olo, myötätuntoisuus ja ulkopuolisuus. Tunnetilat muodostuivat lasten kyselylomakevastausten pohjalta. Vertaan, kuinka paljon aikuisten lapsista teke-missä tunnetilojen arvioinneissa on yhteneväisyyksiä ja poikkeavuuksia suhteessa lasten itsearvioihin.

Osaavatko lapset sitten tunnistaa omia tunnetilojaan oikein? Näen, että lapsi on oman tunne-elämänsä paras asiantuntija. Perustan ajatukse-

ni lasten tunnetilan arviointikyvystä muun muassa siihen, että tutkimusten mukaan yli 10-vuotiaiden taito tunnistaa tunteita on jo aikuisen tasoa (Gagnon, Gosselin & Maassarani 2014), koska lasten kyky ymmärtää kielen abstrakteja merkityksiä kehittyy tyypillisesti 11–12 vuoden iässä (Nurmi, Ahonen, Lyytinen, Lyytinen, Pulkkinen & Ruoppila 2007, 37–45). Voidaankin olettaa, että 11–12-vuotiaiden lasten kognitiiviset prosessit ovat niin kehittyneitä, että he pystyvät arvioimaan omia tunnetilojaan ja käyttäytymistään luotettavasti.

Käsitykseni on, että oman käyttäytymisen arviointi on lapsille vielä helpompaa kuin tunteiden arviointi. Siten se, että tutkimuksessa on mukana myös käyttäytymisen kuvauksia eikä pelkästään tunteisiin liittyviä kysymyksiä, vahvistaa sitä, että lapsen oma näkemys on tietoa, johon voidaan luottaa. Aikuisen pitäisi saada tietää lapsen kokemus, jotta hän voisi ymmärtää lasta.

Tulosten raportoinnissa käytän käsitteitä tunnistaa, tunnistamatta vaille jääminen, tunnistaa väärin, ohitunnistaa, ali- ja ylitunnistaa. Tunnistaa-verbillä tarkoitan sitä, että lasten ja aikuisten tekemät arviot ovat samansuuntaisia, eli ne eivät poikkea toisistaan merkittävästi. Tunnistamatta vaille jäämisellä, väärin tunnistamisella ja ohitunnistamisella kuvaan sitä, että lasten ja aikuisten arviot poikkeavat merkittävästi toisistaan. Väärin- ja ohitunnistamista käytän synonyymeinä mutta koen ohitunnistamisen käsitteen jokseenkin parempana, koska se ei ole ilmaisultaan yhtä voimakas kuin väärin tunnistaminen. On todennäköistä, että jotakin tunnistetaan, mutta tunnistaminen menee jonkin verran ohi lapsen itsearviosta. Tarkastelen myös ohitunnistamisen suuntaa, jolloin käytän käsitteitä ali- ja ylitunnistaa. Jos aikuinen näkee jotain piirrettä vähemmän tai jotain tunnetta lievempänä tunteena kuin lapsi itse, aikuinen alitunnistaa, tai jos aikuinen näkee jotain piirrettä enemmän tai jotain tunnetta vahvemmin kuin lapsi itse, aikuinen ylitunnistaa.

Tutkimuksen tulokset osoittivat, että lasten tunnetilojen tunnistaminen on haasteellista niin vanhemmille kuin opettajillekin, vaikka he jakavat päivittäin lasten arkea. Vaikeimmin tunnistettavia tunnetiloja olivat lasten rauhattomuus ja ahdistava olo. Kyselylomakkeen rauhattomuutta kuvaavat väittämät koskivat levottomuutta, jatkuvaa hypistelyä, pitkäjänteisyyttä, valehtelua, häiriintymistä, tottelevaisuutta ja vihastumista. Ahdistavaa oloa kuvasivat murehtiminen, pelokkuus, pahoinvointi (päänsärky/vatsakipu) ja jännittäminen.

Vanhemmat tunnistivat lasten myötätuntoisuutta hyvin, mutta opet-

tajilta jäi erityisesti tunnistamatta poikien myötätuntoisuus. Vanhemmat olivat tietoisia myös siitä, jos lapset kokivat ulkopuolisuuden tunnetta.

Osa tunnetiloista voi näkyä melko selvästi ulospäin, mutta paljon on selailaista, mitä ulkoapäin on vaikea huomata. Tuloksista oli pääteltävissä, että rauhattomuuden tunnetila oli tulkittavissa sekä sisäiseksi rauhattomuuden tunteeksi että ulospäin suuntautuneeksi rauhattomuudeksi. Sisäinen rauhattomuus oli tyypillisempää tytöille kuin pojille. Opettajat alitunnistivatkin erityisesti tyttöjen rauhattomuutta. Ahdistava olo oli sisäänpäin kääntynyttä sekä tytöillä että pojilla. Myös myötätuntoisuutta oli toisinaan mahdollista havaita ulkoapäin. Tytöille oli tyypillisempää kuin pojille osoittaa myötätuntoisuutta auttavaisuudella ja empaattisella suhtautumisella. Pojille tyypillisempää oli sisäänpäin suuntautunut myönteisyys toisia kohtaan, mikä ei ollut opettajien havaittavissa yhtä selvästi kuin tytöillä.

Vanhemmat ja opettajat ohitunnistivat osan myötätuntoisista lapsista rauhattomiksi. Näyttäisi siltä, että lasten myötätuntoisuus voi jäädä tunnistamatta, koska lapsen rauhattomalta näyttäytyvä käytös vie aikuisen huomion. Myönteisten tunnetilojen vahvistamisella lasten myönteinen kokemus itsestä kasvaa. Meidän olisi hyvä kiinnittää erityistä huomiota rauhattomilta ja levottomilta vaikuttavien lasten voimavaroihin ja myönteisiin puoliin.

Vanhemmat ja opettajat ohitunnistivat ahdistavaa oloa kokevia ja rauhattomia lapsia rauhallisiksi. Se kertoo siitä, että lasten rauhattomuus voi olla myös vaikeasti tunnistettavaa sisäänpäin suuntautuvaa rauhattomuutta eikä aikuinen näe sitä, jos lapsi ei sitä rohkaistu kertomaan.

Tarkastelin lasten tunnetilojen tunnistamista myös yksittäisten tunteiden osalta. Jännittäminen osoittautui lasten keskuudessa yleiseksi tunteeksi. Vanhemmilla ja opettajilla oli erittäin suuri riski alitunnistaa lasten jännittäminen. Joka toisen lapsen jännittäminen jäi vanhemmilta ja opettajilta tunnistamatta. Aiempien tutkimusten (Ranta, Kaltiala-Heino, Rantanen & Marttunen 2009; Sorvo, Koponen, Viholainen, Aro, Räikkönen, Peura, Dowker & Aro 2017) mukaan suomalaislasten ja -nuorten jännittämisen sosiaalisissa tilanteissa on todettu jääneen tunnistamatta ja tunnistamatta.

Vanhemmat ja opettajat ohitunnistivatkin jännittäjälapsia rauhallisiksi ja myötätuntoisiksi. Todennäköisesti nämä lapset sisimmässään jännittävät mutta pyrkivät toimimaan aikuisten odottamalla tavalla – osoittavat myötätuntoa ja rauhallista käytöstä ja tekevät niin kuin heitä pyydetään. Myönteisen käytöksen taustalla olevaa jännittämistä ei huomata.

Tavoitteeni on ollut tuottaa tietoa ja ymmärrystä lasten tunnetilojen tunnistettavuudesta. Olen tuonut esiin, että tunnetiloja voi tarkastella käyttäytymisen taustalla olevana ilmiönä, mutta samalla todennut, että pelkästään lasta havainnoimalla hänen käytöksestään ei pystytä päättämään, miltä lapsesta tuntuu. Aikuisilta edellytetään taitoa luoda lapseen sellainen suhde, että lapsi rohkaistuu kertomaan tunteistaan.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijöiltäkin voi vilpittömän auttamisen asenteestaan huolimatta jäädä lapsi näkymättömäksi. Lapsen todellinen ahdinko jää tunnistamatta. Tutkimukseni viitekehystenä käyttämässäni tunnustussuhdeteoriassa vuorovaikutuksen keskeiset elementit ovat rakkaus, kunnioitus ja arvostus. Sosiaalityön kontekstissa tunnustussuhdeteorian rakkauden käsite korvataan välittämisen käsitteellä mutta välittäminen saatetaan sisäistää institutionaalisesti välittyneeksi vuorovaikutussuhteeksi, jossa asiakas jää kohtaamatta persoonien välisellä tasolla. Tunnustussuhde nähdään kuitenkin institutionaalisesti välittyneenä tunnustamista psykologisesti syvempänä ilmiönä. Mielestäni sosiaalityön käytännöissä välittämisen käsitettä voitaisiin avata vahvemmin tunnustussuhdeteorian valossa.

Lasten kanssa työskentelevien ammattilaisten ei pidä liikaa turvautua lasta lähinnä olevien aikuisten välittämään tietoon. Etenkin lapsen tunnetilaan liittyvä tieto on rajallista. Ei voida olettaa, että opettajilla olisi isoissa luokissa mahdollisuutta solmia niin luottamuksellisia ja avoimia suhteita yksittäisiin oppilaisiin, että lapset rohkaistuisivat kertomaan heille kokemuksistaan ja tunteistaan. Lapset voivat jäädä näkymättömiksi myös siitä huolimatta, että he ovat olleet esimerkiksi lastensuojelun piirissä tai jopa terapeuttisessa hoidossa. Jotta tietäisimme, mitä lapselle kuuluu, meillä aikuisilla tulee olla aika ja paikka kuunnella, kohdata, nähdä ja huomioida lapsi. Lasten kohtaamiseen vaadittava ajankäyttö ja resurssit niin kouluissa kuin sosiaalityössä näyttävät olevan erityinen rakenteellinen ongelma, joka kaipaa ratkaisua. Tutkimukseni tulokset kannustavat myös lasten vanhempia löytämään aikaa lapsilleen, jotta avoimuus perheiden sisälläkin saisi tilaa.

LÄHTEET

- Aalto-Setälä, T., Suvisaari, J., Appelqvist-Schmidlechner, K. & Kiviruusu, O. 2021. Pandemia ja nuorten mielenterveys: Kouluterveyskysely 2021. Helsinki: THL. Saatavissa <https://www.julkari.fi/handle/10024/143129> (haettu 15.11.2021).
- Gagnon, M., Gosselin, P. & Maassarani, R. 2014. Children's Ability to Recognize Emotions From Partial and Complete Facial Expressions. *The Journal of Genetic Psychology* 175 (5), 416–430. DOI: <https://doi.org/10.1080/00221325.2014.941322>
- Kouluterveyskysely 2021. Perustulokset, nuoret 2019 ja 2021. Indikaattori: Opettajat eivät ole kiinnostuneita oppilaan kuulumisista. Helsinki: THL. Saatavissa https://sampo.thl.fi/pivot/prod/fi/ktk/ktk1/summary_perustulokset2?alue_0=600836&mittarit_0=199594&mittarit_1=199937&mittarit_2=200202&vuosi_0=v2019&kouluaste_0=161293# (haettu 18.11.2021).
- Nurmi, J.-E., Ahonen, T., Lyytinen, H., Lyytinen, P., Pulkkinen, L. & Ruoppila, I. 2007. Ihmisen psykologinen kehitys. Porvoo: WSOY.
- Pöyhtäri, R. 2021. USA julisti jo hätätilan – myös suomalaisten nuorten tilanne on karu. *Iltalehti* 27.11.2021. Terveys. Terveysuutiset. Saatavissa <https://www.iltalehti.fi/terveysuutiset/a/5b49e97d-106a-4381-b072-ef83f4b89124> (haettu 30.11.2021).
- Ranta, K., Kaltiala-Heino, R., Rantanen, P. & Marttunen, M. 2009. Social Phobia in Finnish General Adolescent Population: Prevalence, Comorbidity, Individual and Family Correlates, and Service Use. *Depression and Anxiety* 26 (6), 528–536. DOI: <https://doi.org/10.1002/da.20422>
- Sorvo, R., Koponen, T., Viholainen, H., Aro, T., Räikkönen, E., Peura, P., Dowker, A. & Aro, M. 2017. Math anxiety and its relationship with basic arithmetic skills among primary school children. *British Journal of Educational Psychology* 87 (3), 309–327. DOI: <https://doi.org/10.1111/bjep.12151>

